

PÁLFI ÁGNES

„Készülök verspólyában a napra”

Tóth Erzsébet költői világáról

Ez a költészet mindig is nagy gondot fordított a „toalett-jére”. A hétköznapokban sem könnyű dolog, tudom magamról. Mire végül egy egyszerű fekete póló mellett döntünk, az néha több óras megfeszített szellemi munka eredménye: a belső önkép könyörtelen egyeztetése az adott fényviszonyokkal.

De most nem külső megjelenésünk gyötrelmeire, hanem a versbeli kosztümökre, színházi nyelven szólva a lélek „premierjén” viselt költői jelmeztárra gondolok. Már Tóth Erzsébet első kötetét (*Egy végtelen vers közepe* – 1979) olvasva feltűnő volt, hogy a „beöltözés” rituális aktusai nála milyen nagy hangsúlyt kapnak: „Csuklómra igazgyöngyöt kérek, / derekamra meggyiszínű tengert, / homlokomra három boszorkányjegyet” (*Búcsú, karácsonykor*); „gyöngy-arany szelíd ruha kelle-ne, hogy szép legyen” (*Kibontott hajú reggelek*) – hangzik a felnőtt királynő kívánságlistája, avagy másutt az egykori gyereklány múltba tünt ékszerei utáni nosztalgia: „Állok a hóban, / mintha még gyerek lehetnék. / Mintha a Hold ezüst-csatja / hajamban díszelne” (*Ajándék*); „Évek óta készülök, / hogy fölveszem csavargóruhám, s elmegyek / meghalni arra a padlásra, ahonnan kiskoromban / a világot nyárnak láttam, szétgurult nyakláncnak / minden csigaházat, minden tehéncsodának.” (*Egy végtelen vers közepe*)

Mondjuk ki bátran: Tóth Erzsébet költői egója nyíltan, kihívóan nárcisztikus. Nem öntetszelgés azonban – pusztító szenvedély ez: „Mint egy arc tükörbe temetkezése, szép vagy”. (*Egy végtelen vers közepe*) A halálösztön egyeduralomra törő démona önkezeléssel törli el az arcvonásokat, számolja fel az ént – ám a lírikus felismerhető egyéni hangja, személyiségének igazi szépsége éppen ennek az önfelszámolásnak az árán születik meg: „Tudom, az arcom attól szép, hogy eszméletlen. Hogy összemaszatolhatom. Hogy toporzékolhatok, énekelhetek.” (*Csendközelben*)

Tóth Erzsébet számára a *tánc* az alkotó állapot sine qua nonja – teremtő önkívület, mely kizárja a partnert: „Mikor egyedül jó a tánc / ne nyúljon senki hozzám” (*Extázis*); mint ahogy a versírás is magányos rítus, mely meghíúsítja a nászt még a vágyott hasonmás-alkotótárral is: „Betűkkel szeretkezem” – olvashatjuk a *Tintásarcú* című versben. A kötet címadó ciklusának tizennegyedik darabja mitikus őskép: Eurünomé táncának egyéni átírata, olyan teremtéstörténet-változat, melyben Ophion, a női

világteremtő szélből sodort animusa a „végtelen vers” kígyóként arra rendeltetik, hogy alkotójának egóját fojtja el mindörökké: „felismerhetetlen arccal tomboltam, forogtam / remélve hogy a szavaimból fűzött kilométeres / lánc egyszer csak végzetesen a nyakamra tekeredik.”

A költemények teremtett világát és a versírás aktusában testetlenné váló női teremtőt egyesítő „alkímiai megnyegző” képzeletbeli helyszíne a kozmosz, szimbolikus jeltárgya a foghatatlan, elérhetetlen csillag: „Ha a verset ledobhatnám, mint a szoknyát, / ha valaki leemelne őket a világ tetejéről, / mint tortáról a marcipánhuszárt... / de a versek szerelmes csillagok, / nincs testük, árnyékuk, helyük, / olyanok mint én.” (*Összetört vers*)

Az animus, mely itt a „marcipánhuszár” mulatságos operett-figurájában ölt testet, a vers végén megjelenik a holnappal viselős királynői animához illő démonikus formában is – a győzelem földi vágyképeként, a világot újra uralma alá hajtó költő-királyként: „Egyszer majd / hajnalt hordunk a szívünk alatt, / a költők álomtól véres arccal ébrednek, / úgy állnak az emberek elé, / újra parancsolnak és rendelkeznek, / és gyönyörű lesz újra / mint egy palotában lépdelni a lángok között, / porrá égni mosolyogva.”

A nyolcvanas évek közepén a „posztmodern” költő-nemzedék fellépésével azonban megváltozott a „trend”. Úgy látszott, jó időre leáldozik a nagy metaforáknak, a merész kihagyásos asszociációknak, a lírai én hangsúlyozott személyességének és nyíltan vállalt mitikus formátumának – mindannak tehát, mely indulásában (a második kötetre, az 1982-ben publikált *Gyertyaszentelőre* is érvényesen) e költészet erőssége volt. Évekig félünk lehetett attól, hogy a költő végképp felhagy a versírással. Tíz év hallgatás után napvilágot látott három kötetével azonban (*Arcod mögött május*, 1993; *Ismeretlen könnyű szívvel*, 1997; *A lisszaboni járat*, 2000) megkerülhetetlen jelenlétét bizonyította ismét, s egyúttal azt, hogy hangváltásra is képes. Hiteles és színvonalában is meggyőző volt ez a visszafogottabb prózai dikció, az egyszerűsödő metaforika, a továbbra is bensőséges, de tárgyilagosabb naplószerűség, a hűvös, sokszor kíméletlen önreflexió, a neoavantgárd szabadvers tüntető objektivitásával való kísérletezés – ám mintha hiányzott volna megszólalásából az önfeltárlkozás igazi öröme.

Az 1993-ban megjelent kötetben (*Arcod mögött május*), melyben jobbra elégikus hangvételő „búcsúversek”, „jéghideg leltározások és / félőriült tervezgetések” (*A macska*) sorjáznak, olvashatunk egy 1991-ben készült interjút is, mely – részben a költő visszavonultságát megokolandó – szinte elsőként tudósít a rendszer-váltásban aktív ellenzéki értelmiség csalódottságáról, s a „szabad világban” közéleti szerepet vállaló pályatársak veszedelmes személyiség-torzulásairól. *Ez nem a*

vers ideje – ismétli Tóth Erzsébet rezignáltan Szikszai Károly kérdéseire, és azt sem titkolja, hogy a jövőben inkább a publicisztikára és a regényírásra szeretné adni a fejét. Előbbi terve mára már beváltott ígéret (lásd esszéinek 2005-ben megjelent gyűjteményét), és ki tudja: talán az a regény is megíródik hamarosan.

Ám a 2004-es év nagy meglepetése az új verseskötet, a *Rossz környék* (Kortárs Kiadó), melynek kiemelkedő darabjaiban ismét azokat az erényeket látjuk viszont, melyekkel Tóth Erzsébet immár két és fél évtizeddel ezelőtt berobbant az irodalomba.

Már a nyitóvers (*Óda a kézíráshoz*) igazi remeklés. Ritka példája annak, hogyan növeszthet szárnyakat az elegia, s szólalhat meg újra az eltűnt időt visszahódító diadalmas óda. Mintha az egykori szerep-álmom teljesülne most: mintha Szindbád menyasszonyának nagyáriáját hallanánk egészen új, XXI. századi hangszerelésben, mely több regiszterben is otthonosan bánik a nyelvvel; az ifjú nő kamaszosan harsány fortissimóját („Itt vagyok! Látod, még élek!”) és az érett asszonykorába lépett művész intim crescendóját, a verszárás csöndes fohászatát: „Csak annyi hő maradjon, / amennyi a papírra jut a kéz melegéből.”

És mennyi kihívó felkiáltójel, mennyi önironikus költői kérdés *A lánc végén nem volt kutya* című második versben is! – aztán egy meglepő, kijelentő módba tett tiltás: „Ne gyere még.” –A várakozás és a hűség hősnőjének szájából ennek a ponttal zárt mondatnak különös nyomatéka van: igazából nem a vágyott társnak szól, hanem önmagának, a születő versre koncentráció alkotónak, aki immár az „idő egészét” uralva szeretne „színről színre” megmutatkozni előttünk. Erről az elemi erejű ambícióról árulkodnak a váratlan kijelentést megelőző képsorok, melyek a kinetikus testérzékelés jelzései révén hozzák közel, teszik szinte letapogathatóvá a születés- és a névnap kozmikus konstellációját: „Hogy mondjam jobban, hogy fáj a szívem? / Hold is csak egy van, / mégis jut belőle mindenkinek. / Tengereket igazgat, átsüt paplanomon, / megfényesíti párnám, testemre tapad, / hűsíti nyirkos hálóingem. / Ó, a hold, micsoda pazar fürdőket rendez! / Mikor az Oroszlán csillagkép eltévedt szikrái / augusztust festenek az éjre, / micsoda kéjes hálóingcserék! / Mert havat nem hozott, / hullócsillagokkal jött Erzsébet, / a meleg novemberi égre / csillagokat szórtak a Leonidák, / és csillagport szitáltak az angyalok.” – Ezek a képek a „nomen est omen” mágikus erejét igazolják, és (tudatosan avagy ösztönösen?) pontosan érzékeltetik, miféle karmatikus adottságokat jelez az augusztus 20-i születési dátum: otthon lévő Holdjával a nőies, anya-természetű Rák csillagkép ekkor adja át helyét a Nap-természetű, férfias, egyeduradalomra törő Oroszlánnak, miközben a hónapok rendje

szerint mindjárt a Szűzbe, az ősz kezdetét jelző Kisaszszony havába lépünk. S tegyük még hozzá azt is, hogy a költőnő születésekor, 1951-ben a Macska évében járunk, ami ugyancsak a Szűz tulajdonságkör dominanciáját jelzi. – Szeretném ugyanakkor leszögezni, hogy ez a racionálisan megragadható asztrálmítikus keret önmagában üres absztrakció: beléhelyezett kép híján alkalmatlan bármiféle fejtésre, értelmezésre. A fent idézett költői képsorral együtt azonban – nos, ítélje meg ki-ki maga –, talán mégiscsak figyelemre méltó. De vigyázat: a karma nem börtön! A karma az a bennünk élő mítikus öskép, amelyet, költőként felszínre hozva, a magunk képére alakíthatunk.

Szerencsére nincs igaza a fülszöveg írójának: Tóth Erzsébetnek ez a kötete megint bővelkedik a nagy metaforákban. Igaz, dominálnak most is az elégikus hangvételű sorok, az öregedés, az elmúlás képei, a fogyatkozó ihletről való tudósítások: „Mikor a vér elmarad / csöndben, nincs abban semmi hisztéria, / csak megadás van: elvégeztem.” (*Nem tud egyformán vigyázni*); „Szürke hajam omlik néma kezemre, / kezem gödreiben csak arc com vakírása, // és nem múlik a szégyen lángja. De ez / mind volt már. Nem készül újabb hír / a fájdalom cseppköbarlangjában.” (*Csapódjon szürke hajamnak*); „Félek, mire a test sorra kerülne, / nem lesz már testünk” (*Nyár; Borges utcák*); „Lassan maradsz ki saját életedből, / hirtelen az örök tél fut át gerinceden.” (*Augusztusi elég*); „Márpedig hallgatni fogsz. Elmész a halálba. / Névtelen alkoholistaént viszed sírba a titkod” (*Trisztán és Izolda*).

Vannak azonban az újrakezdéshez vitális energiái bőven: „köszönöm hosszú hajamat / a dáma-kontyot, kislány-lófarkot, paraszt-copfot / regényes frizuráim gyógyuláson ünneplik” – olvashatjuk a kötet címadó versében. Mintha egyidejűleg volna jelen a nagy „hajfonatos istennő” mindhárom életfázisában, tudván tudva azonban, hogy a kiteljesedett közbülső állapot, a „szépasszony” szembenézeti portréja mint elérhetetlen vágykép, örök ideál létezik csupán. Ezt a fájdalmas felismerést sejteti már *Arcod mögött május* című kötetének borítója is: a teljes alakú fotón a költőnő arca, mely (a nagykabátos alakot szimmetrikusan vágva ketté) a könyv gerincére került, szinte teljesen elmosódott. Tóth Erzsébetnek – ahogy ebből a nemzedékből mindnyájunknak – persze van mit számon kérnie a sorson. Ám igazi alkotó lévén az ő esetében ennél többről van szó: az a benne élő „modell”, melyről a versek portré-vázlatai készülnek, valójában a „hajfonatos istennő” hármas ikonjának a túloldaláról volna fogható; abban a „másletben”, ahol (balról jobbra olvasva a képet) megfordul a sorrend: ahol a pokolra szállás, a halál birodalmának megjárása megelőzi a hiteles szembenézeti portré létrejöttét, és ahol (miként a buddhizmusban) az

élet célja az, hogy utunk végére a síró csecsemőből mosolygó újszülötté váljunk.

E perspektívaváltás számomra ennek a kötetnek a legnagyobb felfedezése. Olyan új látásmód ez, mely nem valamely előzetes intellektuális felismerés avagy filozófiai prekonceptió eredményeként jön létre, hanem az aktuális vers előhívása során észlelt váratlan nyelvi történésként, drámai módon átélt alkotói fordulatként, amelyről a lírai narráció a személyes léttapasztalat közvetlenségével tudósít.

A *Délibáb Intercity* című vers a vonatot a múlttól való elszakadás, a halál célállomása felé tartó életút klasszikus metaforájaként exponálja: „Belehal szemedbe a bodza, / a kökény kékhamu-gyöngye, / visszánézel a ködre és / se-lyemre írt utakra, hagyd / szerelmed tájait, / bakterház- / magányát elsuhanni.” A vers folytatása azonban a vesztéglés időtlen pszichikai terében való feloldódás, az álomszerű révülés képeit sorjázza; előbb a tükörcsürcsüvel való találkozást: „Szétborult keserű tinta az / agyad, szenderegysz ősz hajú / csöndben, a vonatablakban / elűzhetetlen, előnytelen arcod” – majd ennek a képnek belső (ös)képként való újrarajzolását, mely a külső önszemléletből fakadó erős érzelmi-indulati negativitást, a tehetetlen passzivitást az állat-alteregő eredendő tulajdonságaként, a visszahúzódás és a beletörődés természetes viselkedésformájaként fogalmazza újra: „Körmödbe száll a gyávaságod, / nem tudsz már karmolni vele, / és már nem is akarsz. / Félénkséged szárazvackán / macskamód elheverve, a tél / biztosra vehető.” Ennek az önleplező képalkotói kreativitásnak hála megszűnik az inercia, és mintegy újraindul az idő, az évszakok körforgása: az elmúlás évszaka, a „nyári lombzúgást” követő tél a távolban úgy jelenik meg immár, mint megszelídített, gyermeki szemmel láttatott jámbor és kedves állat-alak: „Szemedben / zöldhályog a nyári lombzúgás, / a távolban mocorgó jegesmedvék / a dombok.” – És itt érkezünk el a versben az önszemléletet megújító fordulathoz, mely – ám- bár feltételes módon – a múlt és a jövő felé egyszerre nyit, ellenkező előjelűre változtatva a dolgok véglegesnek hitt jelentését; majd a verszáró hasonlathoz, mely 180 fokkal fordítja el, állítja feje tetejére a tárgyiasított lírai *éret* – új, és abszurd voltában is pozitív értelmű olvasatát adva a végzetnek, a költői sorsot irányító isteni akaratnak: „Nem kéne más csak / egy-két évet átszaladni. Múltba, / jövőbe, mind-egy. Igen lesz / akkor a nem, és nem az igen, / mint akit egy délibáb végállomáson / fejjel lefelé állított a földbe / egy is-teni, nagy kalapács.”

A kötet jó néhány versében tetten érhető ez a szellemi „tót(h)ágasra” kész belső dinamika, az irányváltásnak ez az idő- és létsíkokat keresztező újfajta szemléletmódja. Idézhetnénk például a költőnőnek azt a mesterségünk titkát fölfedő kis abszurdját, melyben azt állítja, hogy a fon-

tos művek létrehozását mindig gyilkosság előzi meg: „Semmi nem igazabb, / mint a hirtelen felindulásból / el- követett vers, / sajnos a vért le kell mosni, / ünneplőbe kell öltöztetni a hullát, / színeket kell vinni az arcra, / hogy az eredmény / emberi szemnek elviselhető, / sőt megnyugtató legyen.” (*Hulla*) Vagy idézhetnénk azt a Zámbo Jimmy tragikus kimenetelű balesetét idéző opuszát, melynek fekete humora ugyancsak a kezdet és a vég gyilkos karambolából fakad: „Ó, árva Jimmy! Belelőni csak úgy / ijesz- tésképpen a hajnalba!” (*Védőbeszéd egy kakasért*)

De ugyanebbe a sorba tartozik a Hideg Antalra emlé- kező vers, *A macskaözvegy* is, melynek narrátora egy halott: a gazdája után ugyancsak jobblétre szenderített hű- séges háziállat. E kötetben az állat- és növényvilággal kezdeményezett, illetve a nevükben folytatott kommuni- kációnak feltűnően nagy szerepe van. Tóth Erzsébet egy hollónak tesz töredelmes vallomást költő-mivoltát illető kételyeiről is: „Tudom én, kedves Holló, / egy rendes költőnek illene a hazáért lángolnia. / Miféle költő vagyok én? Arany János nevelt lánya? / Nem szeretnék szemed- be nézni, ha visszajönnél. / Szerettem volna lenni a na- gyoknak / kis, vadvirág folytatása. Élő vád, szeretet, / féltés, akarás, jövődőlés és látomás / szirmaim lettek vol- na. / Nem volt hozzá se nap, se víz. / Nem is nőttem meg, nem is haltam meg, / hová lett a költő belőlem? Pincében bolondgomba.” (*Szégyen nélkül és rongyaiban*)

És ugyancsak a mesterségről, az újakezdés minden- napi reményéről szól a *Hajnali versek* idő-játéka is: „...ezek a legszebb / percek, még meg sem születtem, / még anyám is lehetnék, / aki még teknőben mosott, / és teknőben fürdette kisbabáját, / akire az orvos rákiabált: / »Miért nem az anyja hozta ezt a gyereket?« / »De hisz én vagyok az Anyja.« / Hajnali látogatók, vakmerő bo- londok, / ti visszaraktok abba a régi teknőbe, / az egyet- lenbe, ahol egy életen át / anya mosdatja lányát, lány az édesanyját, / váltakozva az időben, / jöttök hívatlanul, hogy jól kezdődjék / a napom, titeket nem lát nyomda- festék, / készülök verspólyában a napra...”

A kötet legmegrendítőbb írása, az *Alvó fiú* egy XXI. századi Mária-siralom. Az „adoptált” tékozló ifjú fölött virrasztó anyaság szólal meg benne, a gyermektelen költő- nő vágyakozása az újszülött Fiú után: „Hová lett tenye- rembe simuló kicsiny kezed? / Hogy tudtál rángatni, topor- zékolni, / kapaszkodni velem, most a levegőt markolod, / meg szörnyű, idegen lényeket. / Elvettek tőlem, hagyta- m, hogy elvegyenek. / Mi volt az? Fehér por, tableta, ital? / Mi tett ilyen halottá nekem? / Miben fáradtál ennyire el? / Mít félsz a fénytől, a beszédől, fürkésző szememtől? / Ti- tokban nézlek, / mint tolvaj nézi kincsét, / én, aki világra hoztalak. / Várom, hogy újra halljam, ha csak álmodban is: »Mama, mama.« / Várom, hogy hívj, itt vagyok, kisfiam.”